

Ph.D. Kandidate Etleva GOXHAJ
(Tiranë)

QËNDRIMI I MBRETIT ZOG NDAJ PUSHTIMIT TË SHQIPËRISË NGA ITALIA FASHISTE

Shqipëria ka qenë vazhdimisht qendra e interesave italiane në Ballkan. Pozicioni gjeostrategjik i Shqipërisë portës së Adriatikut, zinte një vend të veçantë në planet italiane. Vendimet e 9 nëntorit 1921, produkt i Konferencës së Ambasadorëve në Paris, i njohu *de facto* interesat italiane në Shqipëri. Ky vendim do të përbënte bazën e pretendimeve ku do të mbështetej politika italiane ndaj Shqipërisë në periudhën midis dy Luftërave¹. Trysnia e vazhdueshme italiane ndaj shtetit shqiptar, të dobët ekonomikisht e të paqëndrueshëm politikisht do të përshkallëzohej përherë dhe më tepër.

Vitet '30, veçanërisht gjysma e dytë e tij, dëshmoi një agresivitet në rritje të dy shteteve diktatoriale në Evropë:

¹ Në vitet '20 e '30 qeveria italiane u lëkund midis një politike që synonte ta bënte Shqipërinë një shtet solid për t'i shërbyer si një mur mbrojtës ndaj skllavëve e grekëve të cilët i konsideronte armiq, ta kish si aleate në rast konflikti në Ballkan, ta bënte një protektorat italian ose një shtojcë të territorit kombëtar me anë të formulës së bashkimit kombëtar. Në këtë kuadër u vijëzuan synimet politike dhe ekonomike. Ilir Ushtelenca, *Diplomacia e Mbretit Zog I-rë*, Tiranë:1995, f.1

Gjermanisë dhe Italisë. Politikës agresive të diktaturave, shtetet e tjera evropiane: Britania e Madhe, por edhe Franca, iu përgjigjën me një politikë pajtimi “*Appeasement*” në emër të ruajtjes së ekuilibrit të forcave dhe paqes botërore. Në vitin 1935, Italia pushtoi Abisininë (Etiopisë), pa pasur ndonjë sanksion serioz nga Lidhja e Kombeve. Ndërkohë, pas bashkimit (anshlusit) të Gjermanisë me Austrinë në vitin 1938, Britania e Madhe nënshkroi Marrëveshjen e Mynihut (shtator 1938), e cila i lejoi Gjermanisë në mars 1939 marrjen e Sudeteve në Çekosllovakia².

Në këtë situatë ndërkombëtare u përgatit pushtimi italian i Shqipërisë. Projekti ishte një iniciativë personale e Ministrit të Jashtëm të Italisë, kontit Galeaco Çiano (Galeazzo Ciano). Pas vizitës së tij të parë në Tiranë, më 1937, ai i paraqiti Benito Musolinit një projekt për aneksimin e Shqipërisë. Sipas këtij projekti, Italia do t’i jepte ndihma ekonomike Shqipërisë; u përshpejtuan ndihmat për përfundimin e objekteve ushtarake në Veri e Jug³ dhe u hartua një listë për ndërtimin e objekteve të reja strategjike në Karaburun të Vlorës, Tepelenë, Porto-Palermo, Durrës etj⁴.

² Në një kohë kur demokracitë perëndimore, Britania e Madhe e Franca u bënë lëshime fuqive fashiste me shpresën se ato do të frenonin orekset për ekspansion të mëtejshëm territorial, Gjermania dhe Italia u inkurajuan edhe më tepër në ndërmarrjen e veprimeve agresive. Më 15 mars 1939 kur ushtria gjermane pushtoi Çekosllovakinë, situata evropiane u komplikua shumë. Kjo situatë u reflektua edhe në Ballkan dhe në Mesdhe. Ndër dy fuqitë e Boshtit, Italia ishte më e interesuar për pozitën e saj strategjike në këto dy rajone. Në planet e Musolinit Shqipëria ishte një pikëpamje e rëndësishme për zotërimin e plotë Adriatikut e për ekspansion në Ballkan. Përparimi i shpejtë gjerman në Evropën Qendrore e shqetësoi Romën sepse ende nuk kishte në fillim të vitit 1939 një marrëveshje të qartë e të shkruar midis dy vendeve për bashkëpunim e ndarje të sferave të influencës. Paskal Milo, *Politika e Jashtme e Shqipërisë I*, Tiranë: Toena, 2013, f. 890

³ *Historia e Popullit Shqiptar*, Vëll. III, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë: Toena, 2007, f. 355.

⁴ Po aty, f. 355

Në maj 1938, një muaj pasi kishte qenë dëshmitar në dasmën e Mbretit Zog, Çiano i paraqiti Musolinit një plan më të detajuar për pushtimin e Shqipërisë. Në të përfshiheshin disa masa si: dobësimi i ushtrisë shqiptare; rekrutimi me anë të korrupsionit i një numri të madh zyrtarësh shqiptarë që do të punonin pro interesave italiane në Shqipëri; eliminimi fizik i Mbretit Zog⁵; provokimi i një kryengritje të përgjithshme në vend, gjë që do t'i jepte mundësi Italisë të ndërhynte për rivendosjen e rendit⁶. Ky projekt i kontit Çiano u miratua përfundimisht nga Musolini më 8 janar 1939⁷. Për ta zbatuar projektin në Shqipëri u dërgua Xhiovani Xhiro (Giovanni Giro)⁸, një nga krerët e Partisë Fashiste të Italisë.

Planet për pushtimin e Shqipërisë u mësuan nga Mbreti Zog në mes të shkurtit të vitit 1939. Duke kuptuar planet e Italisë, Mbreti Zog u vendos para një dileme për qëndrimin që duhet të mbante. Përgatitja e hapur për t'u bërë qëndresë italianëve, mund t'u siguronte atyre justifikimin për një ndërhyrje të armatosur në Shqipëri⁹. Ky shqetësim duket qartë në takimin që u zhvillua më 14 shkurt 1939, kur Mbreti mbledhi në Pallatin e tij: kryeministrin Koço Kote, ministrin e Punëve të Brendshme, Musa Jukën,

⁵ Arben Puto, *Shqipëria Politike 1912-1939*, Tiranë: Toena, 2009, f. 616, 617, 618

⁶ Brend J. Fischer, *Mbreti Zog dhe përpjekja e tij për stabilitet në Shqipëri*, Tiranë: Çabej, 2004, f. 279-280.

⁷ *Historia e Popullit Shqiptar Vëll. III....*, f. 356

⁸ Xhiovani Xhiro zyrtar fashist italian i cili u dërgua në Shqipëri për të organizuar rininë shqiptare sipas modelit fashist. Do të shtohet numri i shqiptarëve nën pagesën italiane dhe njerëzit më të rëndësishëm, veçanërisht bajraktarët e kryetarët e fiseve, do të bëheshin për vete mbi “një bazë personale nën shenjë e interesit të ndërsjellë, me premtime dhe korrupsion. Rreth qershorit 1939, Giro raportonte se kishte vendosur nën kontrollin e tij një pjesë të mirë të elementëve vendas. Ai shtonte se opinion publik po fryhej gjithnjë e më shumë kundër Zogut dhe se ndërhyrja italiane në rastin e një trazire nuk do të haste kurrfarë kundërshtimi. Bernd J. Fischer, *Shqipëria gjatë Luftës 1939-1945*, Tiranë: Çabej, 2004, f. 37, 38, 39 si dhe Muharrem Dezhgiu, *Shqipëria nën Pushtimin Italian (1939-1943)*, Tiranë: Mësonjëtorja, 2005, f. 28

⁹ Ky qëndrim Mbreti Zog i referohej Paktit të Dytë të Tiranës, 22 nëntor 1927.

komandantin e Mbrojtjes Kombëtare, gjeneral Xhemal Aranitin, komandantin e Gardës Mbretërore, Hysen Selmanin, komandantin e Xhandarmërisë, kolonel Shefki Shatkun. Këtyre Mbreti ju tha: “Siç po e shihni punët me Italinë po venë nga prishja, megjithëse shpresat për ndreqje janë të mëdha. Por, sidoqoftë, unë kam vendosur të mos pranoj asgjë që do të cenojë sovranitetin dhe ndershmërinë e kombit shqiptar edhe nëse Italia ka për të ngulur këmbë me përdhunë d.m.th. duke na shpallur luftë. Dhe kjo është e mundur, pasi fashizmi do të përfitojë për shkak se shtetet demokratike të Perëndimit: Britania e Madhe dhe Franca nuk janë të gatshme për Luftë. Pra qëllimi im është ky: me u përgatit për çdo eventualitet, por pa i dhënë rast ankimi Italisë, d.m.th. që Shqipëria të mos quhet, as shkaktare lufte, as prishëse traktatesh, mbasi në fakt bota mbarë e di se nuk mundemi të nxitim për luftë një shtet të madh e, sidomos, kur nuk kemi përkrahje prej askujt”¹⁰.

Siç duket edhe nga këto fjale Mbreti Zog ishte i shqetësuar. Në këto kushte ai i kushtoi rëndësi dy detyrave kryesore: *E para*: të ruhej qetësia dhe rendi publik në të gjitha krahinat e vendit¹¹. *E*

¹⁰ Hysen Selmanaj, *Nga notimet e Zogut I Mbretit të Shqiptarëve*, Tiranë: Kristalina-KH, 2008, f. 291

¹¹ Situata e ngarkuar ndërkombëtare në atë kohë pati reflektimin e saj edhe në zhvillimet e brendshme. Megjithë porosinë e Mbretit dhe impenjimin e qeverisë së Tij në muajin janar-shkurt kemi zhvillimin e e disa ngjarjeve. Me porosi të vetë Mbretit Zog u ngrit një trup gjykues, i cili do të drejtonte Gjyqin e Posaçëm për Faje Politike. Pak ditë më parë organet e Ministrisë së Brendshme kishin arrestuar 73 veta. Gjyqi i bujshëm filloi më 4 shkurt 1939 dhe vazhdoi për 5 ditë në ndërtesën e Bashkisë, në qendër të Tiranës. Akuza kundër tyre ishte se në bashkëpunim me njëri-tjetrin kanë përhapur në tokën e Mbretërisë me gojë dhe me shkrim, teorira dhe idera komuniste në kundërshtim të hapur me rendin shoqëror dhe ekonomik që është në fuqi. Pasi konsumoi me ngut të pesë ditët, gjyqi kundër të 73 përfundoi më 9 shkurt 1939. Gjykata me vendimin e saj, pasditen e 11 shkurtit 1939, theksoi se faji i kryer nga 12 prej të akuzuarve “ përmbledh ekstremet juridike të nenit I të ligjës datë 30 prill 1937 mbi faje kundra rregullit shoqëror dhe ekonomik”. Për grupin tjetër të të akuzuarve vendimi gjyqësor ngulte këmbë se “veprimi i tyre është kufizuar në një bisedim të thjeshtë”. Përfundimisht

dyta: të hartohet një plan masash për t'u përgatitur për t'i rezistuar pushtimit. Lidhur me këto dy çështje Mbreti urdhëroi Ministrin e Punëve të Brendshme të thërrasë të gjithë prefektët dhe t'i këshillojë që duhet të kenë një kujdes të posaçëm këto ditë për sigurimin e qetësisë së vendit dhe në bashkëpunim me Komandantin e Xhandarmërisë të mobilizoheshin dhe të përgatiteshin për luftë. Gjithashtu, ai i dha urdhër Komandës së Mbrotjtjes Kombëtare që të bënte një mobilizim të pjesshëm, dhe të furnizonte me armë e mjete të tjera ushtarake xhandarmërinë, por që të gjitha këto duheshin bërë në fshehtësi, “pa i kuptuar organizatorët italianë të ushtrisë, e duhet të ketë si bazë kryesore mosdukjen e asnjë veprimtarie që të pezmatojë veprimet diplomatike, që po përpiqemi për të evituar këto errësira që na thurën”¹². Gjithashtu, u arrestuan disa shqiptarë të cilët dyshoheshin se po ndihmonin italianët në planet e tyre.

Në fushën e politikës së jashtme Mbreti u mundua të mbronte lirinë e vendit ndaj ndërhyrjeve gjithnjë e më të mëdha të Musolinit në jetën shqiptare. Ai filloi të bënte disa lëvizje të cilat flisnin për një politikë realiste ndaj shteteve evropiane. Filloi një politikë afrimi me Poloninë dhe Hungarinë. Kryediplomati polak që mbulonte Shqipërinë, por që deri në atë kohë selinë e kishte në Athinë, u vendos në Tiranë. Rauf Fico, ministri shqiptar i akredituar në Beograd, u transferua në Gjermani e Hungari me seli

gjyqi i bujshëm antikomunist për të 73-ve të burgosurit dhe gjithsej 102 vite. Ndëshkimi maksimal që 10 vjet dhe këtë masë të rëndë e pësuan vetëm 4 persona. Mes të dënuarve të tjerë 7 qenë me 6 vite, 4 me katër vite, 5 me tre vite, 18 me nga një vit. Të tjerët u burgosën me muaj, nga 6 në 2 dhe 1. Mes të arrestuarve ndodhën dhe Qemal Stafa, i cili në gjyqin e të 73-ve e shpalli veten publikisht se ishte komunist. Kur pritej të dërgohej në burgun e vjetër të Tiranës, midis bisedës së zakonshme Qemal Stafa u pyet nga dikush “po sikur Italia fashiste të sulmojë Shqipërinë, ne çfarë qëndrimi do mbajmë?”. Ai u shpreh saktësisht: “Ne duhet të rezistojmë, kështu të pakët si jemi dhe në rast se Zogu do të rezistojë kundër fashistëve, ne do të bashkohemi me të”. *Gazeta Shqiptare*, 5 shkurt 1939, f. 1; *Gazeta Shtypi*, 12 shkurt 1939, f.1

¹² H. Selmani, *Nga notimet e Zogut I...*, f. 292, 293

në Berlin. Mbreti Zog, duke dërguar si përfaqësues të tij në Berlin z. Rauf Fico, synonte të siguronte një post vrojtimi të sigurt në Evropën Qendrore që po shndërrohej në teatrin e operacioneve që po paraprinin shpërthimin e Luftës së Dytë Botërore, për të ditur se ç'mund të bëhej me Shqipërinë. Më 21 nëntor 1938, z. Rauf Fico i paraqiti Hitlerit letra-kredencialet në Berchteygarden¹³. Më 21 dhjetor u shkëmbyen në Tiranë nota ndërqeveritare, në realitet traktatet që u njihnin palëve reciprokisht të drejtën e kombit më të favorizuar në fushën e tregtisë së jashtme, megjithëse, si Shqipëria ashtu dhe Gjermania, ishin të bindura se s'do të arrihej asgjë serioze nga çka ish nënshkruar¹⁴. Gjatë muajit shkurt 1939, kujdesi i Mbretit Zog u përqendrua edhe në zbutjen e Italisë. Adjutanti i Mbretit Zog u dërgua në Itali për të zhvilluar bisedime me Benito Musolinin. Italisë iu propozua një traktat ushtarak, por ky propozim u hodh poshtë nga kjo e fundit¹⁵.

Më 23 mars, ditën që italianët morën miratimin e Hitlerit për pushtimin e Shqipërisë, Çiano (Ministri i Jashtëm) dhe Musolini hodhën në letër një projekt-traktat i cili iu paraqit Zogut në datën 25 mars 1939.¹⁶ Projekt-traktati ishte në fakt një ultimatum ndaj qeverisë shqiptare dhe parashikonte *de facto* pushtimin e Shqipërisë nga Italia fashiste, u hodh poshtë nga Mbreti Zog. Mbreti këmbënguli duke i argumentuar qeverisë së Romës se kushtet e parashtruara prej saj ishin tepër të rënda dhe se vendosja e trupave italiane në vend, në kushte paqeje, nuk përputhej me sovranitetin e vendit. Vendosja e trupave ushtarake italiane, sipas marrëveshjeve të deriatëhershme, mund të ndodhte vetëm në kushtet e luftës, por edhe në këtë rast ajo duhej të legalizohej nga një konventë ushtarake.¹⁷ Mbreti Zog ishte i

¹³ I. Ushtelenca, *Diplomacia e Mbretit Zogu I-rë*, f. 308.

¹⁴ *Po aty*, f. 309.

¹⁵ *Po aty*, f. 326.

¹⁶ *Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme (më tej: AMPJ)*, V. 139, D. 65, fl. 11, Projekt-traktati italian paraqitur qeverisë shqiptare më 29 mars 1939.

¹⁷ *Historia e Popullit Shqiptar...*, Vëll. III, f. 392.

ndërgjegjshëm se pranimi i projekt-traktatit do të thoshte humbje e sovranitetit të shtetit shqiptar e, bashkë me të, edhe i pushtetit të tij. Qëndrimin e tij Zogu ua bëri të ditur dhe përfaqësuesve diplomatikë të vendosur në Tiranë.¹⁸

Në Romë ishin përgatitur të vepronin. Për Çianon “makina ishte vënë në lëvizje dhe nuk mund të ndalej më”.¹⁹ Duke vonuar disa ditë përgjigjen, Zogu synonte të fitonte kohë për gjetjen e një zgjidhje më të favorshme për të. Këtë gjë ai ua bëri të ditur si Fuqive të Mëdha, ashtu edhe vendeve fqinjë ballkanikë. Në një letër drejtuar vendeve fqinjë thuhet se “Populli shqiptar i bashkuar rreth Mbretit të tij, nuk punonte për gjë tjetër veçse për t’u zhvilluar dhe për të fituar kohën e humbur nga skllavëria. Italianët nuk vijnë në Shqipëri sepse u kërcënohet ndonjë nga interesat e tyre, vijnë këtu që të kalojnë përpara drejt Ballkanit. Në këtë çast kritik dhe tragjik shpirti shqiptar po ju drejtohet veçanërisht juve o grekër”.²⁰

Por, fatkeqësisht, thirrjet e tij takuan heshtjen si të Fuqive të Mëdha, ashtu dhe të shteteve ballkanike. Kryeministri britanik Chamberlain deklaronte se qeveria e tij nuk kishte interesa të drejtpërdrejta në Shqipëri, por vetëm një interes të përgjithshëm, atë të ruajtjes së paqes në rajon e më gjerë.²¹ Për këtë Foreign Office mbështetej në Marrëveshjen e vitit 1938, që ishte nënshkruar midis Britanisë së Madhe dhe Italisë për ruajtjen e *status quo-së* në Mesdhe. Nga ana tjetër, Gjermania dukej se ishte e gatshme të mbështeste Musolinin në aventurën shqiptare të tij. Më 4 prill 1939, Rauf Fico, pasi ishte konsultuar me diplomatë të

¹⁸ *Documents on British Foreign Policy* (më tej: DBFP), Third Series, Vol. 5, Doc. Nr. 434/673 – 262, f. 172.

¹⁹ P. Milo, *Politika e Jashtme...*, f. 894.

²⁰ AMPJ, V. 1939, D. 64, fl. 1, Deklaratë e Ministrisë së Punëve të Jashtme, drejtuar vendeve fqinjë ballkanikë.

²¹ A. Puto, *Shqipëria Politike...*, f. 936, si dhe P. Milo, *Politika e Jashtme e Shqipërisë...*, f. 869.

lartë gjermanë, i raportonte Mbretit Zog nga Berlioni se “në rast të një debarkimi italian, qeveria gjermane ka me përkrahë Italinë”.²²

Ndonëse në fshehtësi Mbreti Shqiptar Zog, po përpiquej të fitonte mbështetje ndërkombëtare, ai nuk mendoi ta ndante me vetë shqiptarët rrezikun që i kanosej vendit. Edhe në ditët e para të prillit, zyrtarët e lartë shqiptarë refuzonin të pranonin se situata ishte serioze. Shumica e anëtarëve të qeverisë shpreheshin me ndershmëri, pasi Zogu e drejtonte vetë shumicën e këtyre negociatave dhe nuk i kishte vënë në dijeni, edhe një pjesë të anëtarëve të kabinetit qeveritar. Madje, ministri shqiptar i Punëve të Jashtme nuk e pranonte se midis Italisë dhe Shqipërisë kishin lindur probleme serioze, ose që Shqipëria kërcënohej prej Italisë.²³

Ndërkohë që Zogu ishte në përpjekjet e tij të brendshme dhe të jashtme për të shmangur pushtimin e vendit, italianët vendosën të vepronin njëkohësisht në dy drejtime: përfundimin e përgatitjeve ushtarake për pushtim dhe vazhdimin e presionit diplomatik për ta detyruar Mbretin shqiptar të pranonte skemën italiane të projekt-traktatit.²⁴ Duke parë hezitimin e Zogut, Çiano porositi Jakomonin, që t’i bëheshin Zogut disa propozime të reja, më të moderuara, të cilat të ishin më të pranueshme për të ruajtur, sipas autorit Muharrem Dezhgiu, “nderin e mbretit shqiptar”.²⁵ Në Traktatin e ri të 2 prillit 1939 propozimet përqendroheshin në 4 pika: 1. Kontrollin nga Italia të të gjithë porteve, komunikacioneve, rrugëve dhe aerodromeve në rast se kërcënohej pavarësia e Shqipërisë; 2. Të dërgohej një këshilltar Italian në çdo ministri shqiptarë, i cili, pavarësisht nga emërimi si përfaqësues të ishte në rangun e një zëvendësministri shqiptar; 3. T’u njiheshin qytetarëve italianë në Shqipëri të drejtat qytetare dhe politike,

²² AMPJ, V. 1939, D. 44, fl. 1, Telegram i R. Ficos për Ministrinë e Punëve të Jashtme, dt. 4 prill 1939.

²³ B. J. Fisher, *Shqipëria gjatë luftës...*, f. 44.

²⁴ P. Milo, *Politika e Jashtme...*, f. 894.

²⁵ M. Dezhgiu, *Shqipëria nën pushtimin italian...*, fq. 35.

njësoj si shqiptarëve; 4. Të ngrihej niveli i përfaqësimit të legatave në Tiranë e në Romë në rangun e ambasadave.²⁶

Së bashku me dorëzimin e propozimeve, Zogut iu bë e qartë edhe serioziteti i tyre. Nëse Zogu do të refuzonte sërish, në datën 6 prill në mbremje do të shpërthenin trazira të atilla që do të bënin të nevojshme ndërhyrjen e menjëhershme italiane. Pas kësaj, Zogu e ndjeu se rreziku ishte tashmë i sigurt, i afërt dhe çështje orësh. I ndodhur përballë kësaj situate, Zogu përpunoi një sërë kundërpropozimesh, në të cilat pranonte disa kërkesa të mundshme të ultimatumit italian.²⁷ Ai pranoi vetëm ato kërkesa që nuk cenonin pavarësinë dhe integritetin e Shqipërisë²⁸ dhe në një farë mënyrë dhe integritetin e tij personal.

Kundërpropozimet shqiptare iu paraqitën pasditen e 6 prillit 1939 Jakomonit, ministrit italian në Shqipëri, të cilit iu bë gjithashtu e ditur se zbarkimi i trupave italiane do të konsiderohej nga qeveria shqiptare si një sulm i armatosur.²⁹ Këto kundërpropozime u injoruan nga ana e Italisë fashiste. Jakomoni e hodhi poshtë kërkesën e Zogut duke i lënë 24 orë kohë për të reflektuar dhe vendosi orën 12 të datës 6 prill si afatin e fundit për të pranuar ultimatumin.³⁰ Tani mbetej vetëm një detyrë për qeverinë italiane, të gjendej një mënyrë për të përligjur aktin e pushtimit të Shqipërisë në arenën ndërkombëtare.

Italia kishte vite që punonte për ta shndërruar Shqipërinë në koloni të saj. Shqipërisë iu premtua ndihmë që më 1913 kur

²⁶ *Historia e Popullit Shqiptar...* Vëll. III, fq. 362.

²⁷ *AMPJ*, V. 1939, D. 65, fl. 13-14, Projekt i modifikuar për lidhjen e një traktati midis Shqipërisë dhe Italisë.

²⁸ *AMPJ*, V. 1939, D. 44, fl. 163, Telegram qarkore për legatat si dhe konsullatat në Berlin, Sofje, Paris, Londër, Athinë, Romë, Ankara, Beograd, Vjenë, Korfuz, Janinë, Selanik, Bari, Gjenevë, Shkup, Stamboll, ku thuhet: “Porositeni për të përgënjeshtuar çdo lajm që bën fjalë mbi ndonjë të pretenduar protektorat mbi Shqipërinë dhe mbi ndonjë konditë të papranueshme për sovranitetin dhe integritetin e vendit tonë”.

²⁹ Francesko Jakomoni, *Politika e Italisë në Shqipëri*, Tiranë: 55, 2005, f. 109.

³⁰ I. Ushtelenca, *Diplomacia e Mbretit...*, f. 323.

Fuqitë e Mëdha njohën shtetin shqiptar, ndihma të cilat nuk erdhën kurrë. Kancelaritë evropiane shpreheshin qartë, që Shqipërisë së dobët mund t'i ofronin hua financiare vetëm shtete që kishin interesa të drejtpërdrejta politike në atë vend. Në këtë pozicion do të ishte vetëm Italia dhe interesat e saj. Ajo nënshkroi me qeverinë shqiptare akte të ndryshme politike dhe ekonomike, derisa e detyroi qeverinë shqiptare që politika e saj e jashtme të ishte njëdimensionale, e orientuar vetëm nga bashkëpunimi me Italinë në të gjitha fushat dhe njohja e interesave italiane në Shqipëri. Përfundimi që i pashmangshëm: humbja e pavarësisë së Shqipërisë, duke u bërë pjesë e perandorisë koloniale italiane.³¹

Përballë kësaj situatë kërcënuese shqiptarët shfaqën gatishmërinë për të mbrojtur atdheun e tyre. Në vend u krijua një situatë pasigurie. Megjithatë Zogu dhe qeveria e tij u munduan ta mbanin krizën e marrëdhënieve me Italinë brenda kanaleve zyrtare, për opinionin e gjerë përkeqësimi i marrëdhënieve me Italinë ishte i dukshëm. Zogu u ndodh në dilemën më të madhe të jetës së tij, të luftonte apo të dorëzohej. Nuk bëri as njërin e as tjetrën.³² Shpresoi dhe u përpoq të gjente kompromisin me Musolinin, i bindur se nuk kishte rrugë tjetër.³³

Nga data 1 prill deri në datën 6 prill u organizuan demonstrata antiitaliane ku iu kërkua qeverisë shqiptare armë për të rezistuar. Forca vullnetare shfaqën gatishmërinë për t'i bërë ballë agresionit. Demonstrata patriotike u organizuan nga njerëz të thjeshtë, por veçanërisht binin në sy të rinj dhe studentë.³⁴ Ata ndoqën performancën e një loje patriotike.³⁵ Demonstruesit prisnin urdhërin e Mbretit për mobilizim të përgjithshëm. Në datën 6 prill

³¹ A. Puto, *Shqipëria Politike...*, f. 633.

³² P. Milo, *Politika e Jashtme...*, f. 895.

³³ Herman Bernstein, Hugh G. Grant, *Dy diplomatë amerikanë për Mbretin Zog*, Tiranë: Dardania, 1994, f. 70.

³⁴ Tajar Zavalani, *Historia e Shqipërisë*, Pjesa e Dytë (1878-1965), Botimi i Parë, Londër, 1966, f. 226-227, 229.

³⁵ *DBFP, Third Series*, Vol. 5, Doc. 2285/1335 -90.

1939, ish-kryeministri Mehdi Frashëri me anë të Radio Tiranës iu drejtua demonstruesve me thirrjen që të bashkoheshin me forcat ushtarake qeveritare si vullnetarë. Demonstratat ishin qartazi antiitaliane.³⁶ Një grup prej demonstruesve arriti të siguronte edhe një takim me Mbretin, i cili i përcolli duke i siguruar se ishte ende në negociata, por, do të thirreshin që të nesërmen nën armë, nëse do të ishte nevoja. Zogu siguronte se në rast sulmi, ai do të rezistonte, por për momentin bënte thirrje për qetësi sepse “negociatat vazhdonin”. Mesa duket gjatë gjithë kohës qeveria dhe vetë Mbreti Zog kanë qenë të dyzuar në lidhje me qëndrimin që duhej të mbanin ndaj Italisë. Realisht çdo gjë mbetej hermetike brenda pallatit mbretëror. Këtë ide e përforcon edhe ministri britanik në Tiranë, Sir A. Ryan në një opinion që ai ia përcjell Foreign Office në datën 4 prill. Në të thuhet se ai ishte takuar me “gjashtë kolegë të huaj pa përfshirë italianë apo gjermanë. Të gjithë e kishin të vështirë në marrjen e informacionit mbi gjendjen (faktet) reale, nga qeveria shqiptare”.³⁷

Po në mbrëmjen e 6 prillit Zogu thirri në pallat qeverinë dhe disa deputetë. Të gjithë së bashku i hodhën poshtë ultimatimet e Italisë dhe i bënë thirrje Musolinit të hynte në bisedime me qeverinë shqiptare. Por kryeministri fashist Italian dha urdhër për pushtimin e Shqipërisë, urdhër që filloi të zbatohej në orën 5.30 të datës 7 prill. Pushtimi i Shqipërisë ishte akti final i një historie të parashkruar. Zogu i humbi përfundimisht shpresat në datën 6 prill. Në datën 8 prill ai u largua nga Shqipëria. Në pasditen e datës 8 prill, Zogu kaloi kufirin për në Greqi. Ai e bëri zgjedhjen e tij. Ky largim e nxori atë përfundimisht nga jeta aktive politike e shtetit shqiptar.

Largimi i Ahmet Zogut nga Shqipëria, krijoi një vakuum institucional. Shteti shqiptar nuk ekzistonte më, por legjitimiteti i tij ndërkombëtar nuk mund të mohohej. Megjithëse populli luftoi

³⁶ DBFP, *Third Series*, Vol. 5, Doc. 2332/1335 -90.

³⁷ DBFP, *Third Series*, Vol. 5, Doc. 2332/1335 -90.

së bashku me ushtarakët atdhetarë për t'i bërë ballë pushtimit, duke regjistruar edhe dëshmorët e parë të rezistencës kundër italiane, Shqipëria u pushtua relativisht lehtë. Kjo lloj situatë tregoi se vendi ishte i papërgatitur për luftë, pa masa serioze për një qëndresë mbrojtëse, dhe pa një udhëheqje ushtarake. Ushtria kombëtare ishte shkërmoqur.³⁸ Kjo dëshmonte edhe për një politikë jo largpamëse të Mbretit Zog dhe shënon një përfundim jo të lavdishëm të pushtetit të tij.

Në ligjërimin e sotëm shkencor, por dhe publik, mendimet për largimin e Mbretit Zog janë të ndryshëm. Vetë Mbreti Zog nuk ka folur asnjëherë publikisht për këtë moment të jetës së tij. Ai nuk e ka përligjur këtë veprim të tij. Mbështetës të monarkisë janë më aktivë për ta përligjur largimin e Mbretit, me argumentet se Shqipëria e vogël dhe e pafuqishme nuk mund t'i rezistonte një fuqie të madhe, siç ishte Italia. Kështu, mos rezistenca i kurseu shqiptarëve jetë njerëzish.

Largimi i Mbretit ishte një akt i papëlqyer për shumekënd, sepse braktisja e vendit dhe mosorganizimi i një qëndrese të armatosur konsiderohej përgjegjësi madhore e tij. Koha dhe mënyra se si Zogu u largua nga Shqipëria ka mbetur një nga ngjarjet më të errëta të historisë së tij. Ai braktisi shqiptarët dhe vendin e tij në një nga momentet më të rënda të historisë së vendit. Arsyeja shtetërore, por edhe morale kërkonin që ai të qëndronte në krye të detyrës, të organizonte rezistencë kundër pushtuesve, pavarësisht sesa do të zgjaste kjo rezistencë.

Shumë zhvillime e pasoja të mëvonshme janë konsekuencë e këtij qëndrimi të 8 prillit 1939.

³⁸ M. Dezhgiu, *Shqipëria nën pushtimin italian...*, f. 49-51.